

УДК 791.2

DOI 10.58649/1694-8033-2025-1(121)-93-98

ХАЛИЛОВ А.¹, ЮРТЧИЧЕК А.

Ж. Баласагын атындагы КУУ

ХАЛИЛОВ А., ЮРТЧИЧЕК А.

КНУ имени Ж. Баласагына

KHALILOV A., JURTCICEK A.

KNU named after J. Balasagyn

ORCID 0009-0006-2441-7662¹

РЕЖИССЁР БОЛОТ ШАМШИЕВДИН КИНОЛОРУНДА АЯЛДАРДЫН ОБРАЗЫ

РЕПРЕЗЕНТАЦИЯ ЖЕНЩИН В ФИЛЬМАХ РЕЖИССЁРА БОЛОТА ШАМШИЕВА

REPRESENTATION OF WOMEN IN FILMS DIRECTED BY BOLOT SHAMSHIEV

Кыскача мүнөздөмө: Болот Шамшиев кыргыз киносуна зор салым кошкон белгилүү режиссер. Ал мыкты актер, режиссёр жана мамлекеттик ишмер болгон. Шамшиев Чыңгыз Айтматов менен жакын дос болуп, анын китептерин киного ылайыкташтырган. Ал кыргыз маданиятын философиялык көз караш менен экранга алып чыгууну максат кылган. Шамшиевдин фильмдери көрүүчүлөр арасында абдан популярдуу болгондуктан, анын тасмалары изилдөө предмети катары тандалды. Изилдөөнүн негизги максаты – режиссёрдун тасмаларындагы аялдардын образын иликтөө. Бул максатта режиссёрдун беш фильми контент анализ ыкмасы менен анализ кылынды. Жыныстык жана гендердик негизинде аялдардын ролу каралды.

Аннотация: Болот Шамшиев – известный режиссер, внесший значительный вклад в развитие кыргызского кино. Он был отличным актером, режиссером и государственным деятелем, близким другом писателя Чингиза Айтматова, произведения которого он экранизировал. Шамшиев стремился показать кыргызскую культуру на экране с философской точки зрения. Многие его фильмы снискали большую популярность у зрителей. Поэтому фильмы Шамшиева были выбраны для нашего исследования. Основная цель статьи – изучить изображение женщин в фильмах кыргызского режиссера. Проанализированы пять фильмов режиссера с использованием контент-анализа. Рассмотрена роль женщины по половому и гендерному признаку.

Abstract: Bolot Shamshiev is a renowned director who has made a significant contribution to Kyrgyz cinema. He was an excellent actor, director, and statesman. Shamshiev was a close friend of Chingiz Aitmatov and adapted various books of the writer into films. He aimed to bring Kyrgyz culture to the screen with a philosophical perspective. Shamshiev directed many films, which became very popular among viewers. The main goal of the research is to examine the portrayal of women in the films of the Kyrgyz director. For this purpose, five of the director's films were analyzed using content analysis. The role of women is considered according to sex and gender.

Негизги сөздөр: кино; аял; кыргыз киносу; өкүлчүлүк.

Ключевые слова: кино; женщина, кыргызское кино, репрезентация.

Keywords: cinema, woman, kyrgyz cinema, representation.

«Аял» сөзү түрк тилинде гендердик термин катары колдонулат жана адамдын аялдык жынысын билдирет. Жалпысынан алганда, аял дене түзүлүшү, биологиялык өзгөчөлүктөрү, коомдук ролдору жана милдеттери менен аныкталат. Бирок, аялдык жана эркектик түшүнүктөрү коомдордо жана маданияттарда, ошондой эле адамдардын өзүн кандай аныктаганына жараша ар кандай болушу мүмкүн. Аялдар жана эркектер коом тарабынан аныкталган ролдорго жана жүрүм-турум үлгүлөрүнө дуушар болушат, анткени, коомдук жандыктар катары аларга адамзат тарыхынын ар бир этабында бул ролдор ыйгарылган. Төрөлгөндөн баштап эки жыныс тең коом тарабынан аныкталган тиешелүү ролдорду аткарууга милдеттүү. Ушул себептен улам, ар бир коомдо жана ар бир тармакта эркектер жана аялдар үчүн аныкталган гендердик ролдор жана стереотиптер бар.

Коомдун гендерге ыйгарган ролдору инсандын инсандыгын аныктоо процессине олуттуу таасирин тийгизет. Коом тарабынан эркек же аял деп аныкталган инсандардын коомдук турмуштун ажырагыс бир өзгөчөлүгү катары өз ролуна ылайык иш-аракет кылышы күтүлөт. Гендер – гендердик ролдорго, жоопкерчиликтерге, күтүүлөргө, жөндөмдүүлүктөргө жана баалуулуктарга карата коом тарабынан аныкталган үлгүлөрдүн же нормалардын жыйындысы. Коомдук баалуулуктарга ишенимдер, маданият жана тарыхый процесстер таасир этет жана бул баалуулуктар коомдогу гендердик ролдорду жана гендердик теңчилик маселелерин кантип чечиши керектиги жөнүндө түшүнүк берет. Натыйжада гендер – ар бир адамдын жынысына жараша дайындалган ролдор, жоопкерчиликтер жана күтүүлөр аркылуу калыптанат. Бул абал эркектер менен аялдардын социалдык күтүлгөн жүрүм-туруму, кесип тандоосу, үй-бүлө жана нике сыяктуу маселелерге болгон мамилесине жана күтүүсүнө таасирин тийгизет. Кошумчалай кетсек, гендердик нормалар адамдар өзүн жана башкаларды кандай баалаарын жана кайсы гендер жогору экенин аныктай алат.

Гендер жөнүндө талкуулар адамзат тарыхында уланып келе жаткан маселе. Ушул

себептен улам, ар кандай маданияттарда жана доорлордо түрдүү жолдор менен каралып келген. Мисалы, Байыркы Грецияда түшүнүк али жетилген эмес. Бирок гендердик ролдор жана гендердик стереотиптер айкын болуп калды. Бул түшүнүк Байыркы Египетте азырынча байкала элек, бирок эркектер менен аялдардын ролу жөнүндө көрсөткүчтөр жана аземдер бар. Мисалы, эркектердин социалдык, экономикалык, маданий жана саясий ролдору коом ичинде гармонияда. Аялдар үй жумуштарын жасоо, балдарды тарбиялоо сыяктуу милдеттерди аткаrsa, алар коммерциялык жана чарбалык иштерге да катыша алышат. Алар ошондой эле аземдерге, майрамдарга жана ырымжырымдарга катыша алышат. Мисалы; нике жана өлүм аземдерине катышуу. Байыркы Египетте эркектер менен аялдар ролдору жана статустары тубаса болгон эмес. Ушул себептен улам, эркек менен аялдын ортосундагы ролдор социалдык нормалар жана салттар менен аныкталып, гендердик белги берилбегендей сезилет [1].

Англис тилинде «sex» деген сөз гендерди билдирүү үчүн колдонулат, ал эми коомдук мааниде жыныс деген сөздү билдирүү үчүн «gender» термини колдонулат. Түрк тилинде түшүнүктүү түшүндүрө турган мындай айырмачылык жок. Түрк тилинде эки термин тең жыныс деп аталат. Гендер – эркек же аял деп аныктала турган биологиялык жактан аныкталган өзгөчөлүк. Гендер – маданий, социалдык жана коомдук нормалар менен аныкталган түшүнүк жана гендердик ролдорду, милдеттерди, күтүүлөрдү жана ишенимдерди аныктайт [2].

Башкача айтканда, жыныс табигый мүнөздөмөсү жана дене өзгөчөлүктөрү менен байланышкан, ал эми гендер маданий жана коомдук түзүлүш болуп саналат. Ошентип, ал адамдардын жынысына жараша күтүлгөн жүрүм-турумун, ролун жана милдеттерин аныктайт. Эки түшүнүк тең байланышта болсо да, жыныс жана гендер ар башка түшүнүктөр жана бири-биринен өзүнчө каралышы керек. Эгерде айырма туура билинбесе, жыныстын ордуна гендер деген сөз колдонулушу мүмкүн. Тилдин түзүлүшү да түшүнүү перспективасын көрсөтөт [3].

Сөзмө-сөз «гендер»; жыныс, жыныс жана жыныс – бул инсанга көбөйүүдө өзүнчө роль берген жана эркек менен ургаачыны айырмалаган жаратуу өзгөчөлүктөрү. Эң одоно түрдө, гендер эркек жана аял. Кош бойлуулуктун 5-айынан баштап жынысы бала төрөлө электе жатындын ичинде биологиялык түрдө калыптана баштайт. Гендер баланын эркек же аял болорун аныктаса, генетикалык түзүлүшүн, гормондордун деңгээлин жана башка физикалык өзгөчөлүктөрүн да аныктайт. Жаңы төрөлгөн ымыркайдын дене мүчөлөрүн кароо менен өздүк күбөлүк берилет. Андан кийин ымыркайга башындагы боонун өңү, кандай кесипте иштей турганы, кийген кийими үйрөтүлө баштайт. Адам өлгөнгө чейин эркек же аял деп эки категорияда жашайт [4].

Кыргыз маданиятындагы аялдарды эң жакшы сүрөттөгөн элементтердин бири катары «Манас» эпосун көрсөтсө болот. «Манас» эпосу кыргыз элинин эң маанилүү маданий мурастарынын бири. Бул эпос кыргыз маданиятындагы жана тарыхындагы көптөгөн мифологиялык инсандарды, окуяларды, символдорду камтыйт. «Манас» эпосу кыргыз элинин тарыхы, маданияты жана баалуулуктары тууралуу да маанилүү маалыматтарды жана эскерүүлөрдү камтыйт. Эпос – кыргыз элинин тарыхын, маданиятын сактап, сактап турган элемент [12]. Изилдөөчү Аксой бул эпосту 2010-жылы изилдеп, андагы аялдардын түрлөрүн талдоого алган. Жазуучунун изилдөөсүнүн натыйжасында «Алп түрү, идеалдуу аял түрү, идеалдуу эне түрү, сүйгөн түрү, жардамчы/дарыгер түрү, сыйкырчы түрү, куткаруучу түрү, бейкүнөө душман түрү, токол түрү, нымдуу эне түрү, кырк Кыз түрү, таеже түрү» жетти [5].

Эпостогу типтердин эң көрүнүктүүсү – альп аял түрү. Мындай типтин калыптанышы ошол мезгилде жашаган кыргыздардын көчмөн турмушун жүргүзгөндүгүнө байланыштуу. Бирок, катаал жаратылыш шарттары жана эч качан бүтпөгөн согуштар натыйжалуу болгон. Ал кезде аялдар согушка катышып, оор жумушка чыдаш керек болчу. Аялдардын мал багуу, бала багуу жана жоокерчилик сыяктуу ар кандай ролдору бар. Ушул жана ушуга окшогон себептерден улам

кыргыз маданиятында Альп аялдын түрү жаралган. Бул альп аял түрүнүн эң басымдуусу – башкы каармандардын бири Манастын жубайы Каныкей. Каныкей жолдошу менен мекен үчүн күрөшкөн. Согушта жарадар болгон Манасты майдандан аты менен куткарып, дарылаган. Куткаруу учурунда жарадар болуп, бирок Манасты коркпой, кайраттуулук менен коргогону эпосто айтылат [6].

Кыргыз маданиятында аялзат эне катары ар дайым ыйык саналып келген. Бул ыйыктык көптөгөн ырларда ачыкка чыгат. Ал эми эне термини мактоо ырларында көп кездешет. Түшүндүрүлө турган тема энеге окшоштурулган. Сүйүктүү аял жөнүндө сансыз ырлар, романдар, аңгемелер бар. Мисалы, Аликул Осмонов, Айтматов жана ушул сыяктуу жазуучулар сүйүү темасында абдан ийгиликтүү чыгармаларды жаратышкан. Бул ырлар менен кыргыз тилинин байлыгын көрүүгө болот. Жыйынтыгында кыргыз аялдары тарыхта ар түрдүү маданияттардагы аялдарды түшүнүүдөн айырмаланып келгенин көрүүгө болот. Аялдардын башкаруу жана ишкерлик менен бирге коомдук жашоодо да активдүү экени түшүнүктүү [7]. Кыргыз маданиятында аялзат эне катары ар дайым ыйык саналып келген. Бул ыйыктык көптөгөн ырларда ачыкка чыгат. Ал эми эне термини мактоо ырларында көп кездешет [8].

Кино – бул дүйнө жүзүндөгү адамдардын ортосундагы өз ара аракеттенүү үчүн колдонулган массалык маалымат каражаты. Тасмалар кыймылдуу сүрөттөрдү жана үндөрдү колдонуп окуяларды айтып берүү үчүн иштелип чыккан жана көрсөтүлгөн кыймылдуу сүрөттөр. Кино – бул адамдардын фантазиясын козгогон, алардын дүйнөсүн жана жашоосун кеңейтүү мүмкүнчүлүгү бар искусство. Ошондой эле коомдор менен маданияттар ортосундагы байланышты күчөтүп, адамдарга өз идеяларын, ойлорун жана сезимдерин бөлүшүүгө мүмкүндүк берет. Кино – бул адамдар үчүн көңүл ачуучу жана билим берүүчү иш, бүгүнкү күндө ал технологиялык жетишкендиктер менен ого бетер өнүккөн. Ар түрдүү жанрларда тартылган тасмалардагы өкүлчүлүк

көрсөткүчтөрү көбүнчө гендердик стереотиптер менен калыптанат [9].

Режиссердун «Ак кеме» аттуу эмгеги каралып жаткан тасмалардын эң эскиси болуп саналат. 1975-жылы тартылган бул тасма гендердик ролдорду терең изилдеген чыгарма катары өзгөчөлөнөт. Шамшиев бул ролдордо көптөгөн коомдор кабыл алган аял стереотиптерин чагылдырган башкы аялдын образын чагылдыргандай. Карыз аттуу каарман эненин, аялдын, эженин жана достун ролдорун ийгиликтүү аткарат. Бирок, тасмада аялдарга коюлган стереотиптер да таң калыштуу чагылдырылган, мисалы, алар үй жумуштары менен гана чектелиши керек. Карыздын үйдүн ичин да, сыртын да жыйноо, тамак-аш даярдоо, чай кайнатуу, кийим үтүктөө сыяктуу көрүнүштөр гендердик ролдордун жана стереотиптердин күчтүү чагылдырылганын көрсөтөт. Ушул себептен улам, бул тасма гендердик ролдорду жана стереотиптерди эң укмуштуудай чагылдырган чыгарма катары өзгөчөлөнүп турат.

Режиссердун чыгармачылыгына жалпысынан баа бергенибизде, башкы ролду ойногон аял күчтүү жана өз алдынча каармандар катары көрсөтүлөт деп айтуу өтө кыйын жалпылоо. Бирок, бул бардык тасмаларды камтыбайт. Ошол себептүү режиссердун ойлору мезгил-мезгили менен өзгөрүп турганы менен, ар бир тасмада бир эле тема колдонулбай жатканын көрөбүз. Бул өзгөрүүлөр «Снайпер» тасмасында өзгөчө байкалды. Бул тасмада Шамшиев башкы айымды күчтүү жана өз алдынча каарман катары гана көрсөтпөстөн, бул каарманды окуяга эң сонун аралаштырган. Шамшиев башкы айымга эрдик көрсөтүп, тасманын аягына чейин каарманды даңазалаган.

Режиссердун тасмаларындагы башкы аял каармандарды караганыбызда, алар негизинен Ажар каралбаган жана табигый көрүнүштү жактыраары байкалат. Бул каармандардын билим деңгээли ар кандай. Маселен, «Адамдардын арасында» фильмдиндеги башкы каарман Сайкал билимсиз образ катары көрүнсө, «Бөрү зындан», «Футзиямадагы кадыр түн» фильмдеринде башкы ролду ойногон аялдар университетте

билим алган каармандар катары тартылганы байкалган. Кинолордо бай башкы аял каармандар жок. Жалпысынан алганда, алдыңкы айымдардын көбү орто кирешелүү, бирок айрымдары жакырчылык менен күрөшөт.

Болот Шамшиев тасмаларында башкы каарман айымдардын үйлөнгөнүнө басым жасаганы байкалат. Тасмалардагы аял каармандар согуш же жубайларынын өлүмү сыяктуу өзгөчө учурларда гана үйлөнгөн катары сүрөттөлөт. Бул жагдай режиссер коомунун нике институтуна канчалык маани берип жаткандыгын чагылдырат. Ошондой эле ажырашуу же жубайдан ажырашуу коомдо терс кабыл алынат деп ойлошот. Демек, Болот Шамшиевдин тасмаларында никенин жана үй-бүлө түзүлүшүнүн коомдук баалуулук катары каралышы көрсөтүлөт.

Кинолордо аял каармандар пайда болгон жерлер биз үчүн алардын социалдык ролдорун жакшыраак түшүнүү үчүн маанилүү булак болуп саналат. Болот Шамшиев бул мейкиндиктерди коомдун турмуш-тиричилигинен бөлөк санабастан пайдаланып, жалпысынан аял каармандарын үй-бүлөдө, анын айланасында, үй-бүлөдөгү ролуна жараша жайгаштырган. Бирок анын шаарга жана шаар ичиндеги мейкиндиктерге берген мааниси азыраак көрүнүштөр менен чагылдырылган. Айыл жергесине көп артыкчылык берилиши ошол мезгилдеги отурукташуу адаттары жана жашоо образы жөнүндө маанилүү маалыматтарды бергени менен, бул аймактардагы аялдардын абалына өзгөчө басым жасаган. Аял башкы каармандар көбүнчө үйдө жана анын айланасында, өзгөчө айыл жеринде жайгашканы менен, кээ бир каармандар шаарда болсо дагы, үй жана анын айланасы менен байланыштуу.

Режиссердун коомдун этникалык көп түрдүүлүгүнө болгон сезимталдыкты иликтегенде, анын тасмаларында негизинен өз улутундагы адамдарга басым жасаганы байкалат. Маселен, «Снайпер» тасмасында казак айымынын «Алия» образы тартылганы менен, актрисанын улуту кыргыз экени көңүлдү бурат. Болот Шамшиев кыргыздын этникалык жана улуттук өзгөчөлүгүнө кам

көрүп, муну тасмаларында көп баса белгилеген.

Режиссердун башкы аял ролдорду жактыруусу бир топ окшош, ал көбүнчө орто бойлуу каармандарды жактырган. Бул каармандар кээ бир кинолордо жаштар, кээ бирлеринде карылар катары көрүнөт. Бул айырмачылык көп түрдүүлүк жагынан маанилүү жана таң калыштуу. Анын үстүнө бул каармандар советтик маданияттын таасиринде болсо да, өз коомунун маданиятынын изин алып жүрүшкөн. Маалым болгондой, режиссер Болот Шамшиев кыргыздын улуттук маданиятын чагылдырган элементтерди камтыган. Кыргыз маданиятына гана таандык, кылымдардан бери колдонулуп келе жаткан «Чыптама» сыяктуу кийимдерди тасмалардагы ролдорунда башкы каарман аялдар көп колдонушкан. Ошол себептүү СССР кыргыз маданиятындагы маданий өзгөрүүлөрдү ишке ашыра албай, маданиятты сактап калуу үчүн режиссер өзүнүн тасмалары менен дээрлик каршылык көрсөткөндөй

Бүгүнкү күндө да көптөгөн маданияттарда эркектердин кесиби катары эсептелген аскердик кызмат СССР учурунда да аялдар тарабынан аткарылган кесип болгонун режиссердун тасмаларынан көрүүгө болот. Ушундан улам кыргыз аялдарынын коомдогу социалдык статусу жогору, эркектер менен тең укуктуу деген тыянак чыгарылган.

Шамшиевдин тасмаларында «Снайперы» жана «Ак кеме» фильмдеринде эркектик сапаттары бар эки актриса айымдын профили тартылган. Бул режиссёрдун салттуу эркектик сапаттарга ээ болушу мүмкүн деген

стереотиптерге каршы чыгып, бул жагынан өзгөрүүгө ыктагандыгын көрсөтөт. Бирок бул өзгөрүүнү бардык тасмаларында толук ишке ашыруудан тартынганы байкалды.

Тасмалардагы башкы ролдордо көбүнчө аялдык инсандык өзгөчөлүктөр көрсөтүлүшү кино индустриясынын гендердик ролдорду жана социалдык күтүүлөрдү чагылдыруу тенденциясы менен көп жылдар бою катарлаш болуп келген. Бул аял каармандардын камкор жана эмоционалдуу эне же жумшак, берилген жана боорукер аял сыяктуу көптөгөн тасмаларда стереотиптүү аялдык ролдордо сүрөттөлүшүнө алып келди. Бул көрүнүш кино тарыхында узак тарыхка ээ жана көптөгөн факторлордун натыйжасы. Биринчиден, кино тармагы көп жылдар бою эркек үстөмдүк кылган түзүлүшкө ээ болгондуктан, аял каармандар көбүнчө эркектик көз караштан калыптангандыктан, аялдык сапаттарга басым жасалды. Бул аялдардын өзгөчө эмоционалдуу жана көңүл бурууну талап кылган ролдордо чагылдырылышына алып келди.

Гендердик көз караш менен каралган бул илимий иште эркек режиссер тарткан тасмалар талдоого алынды. Ушул өңүттөн алып караганда, режиссер өзү жашаган коомдун, маданияттын кодунан чыга албасы ачык байкалды. Башкача айтканда, кыргыз маданияты гендердик көз караштан алыс эмес экени түшүнүктүү болду. Режиссёр аялдардын коомдогу ордун, позициясын өзгөртүүнү көздөп, ушул багытта чыгармаларды жараткан. Бирок бул аракетке салыштырмалуу ал жетиштүү түрдө ийгиликтүү болгон жок.

Колдонулган адабияттар

1. Babila M.H.A. Eski Mısır'da Kadın // Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, 2016, cilt-13, sayı-1.
2. «Oxford Dictionary». – URL: www.oxfordlearnersdictionaries.com (Access data 14.04.2023).
3. Aksoy H. Kırgız Destanlarında Kadın Tipler: Yayınlanmış Doktora Tezi, Ege Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İzmir, 2019.
4. Büker S. Medyada Toplumsal Cinsiyet Eşitliği, Birinci Baskı, Cied Yayınları, Ankara, 2008.
5. Dökmen Z.Y. Toplumsal Cinsiyet Sosyal psikolojik Açıklamalar. Remzi Kitap Evi, İkinci Baskı, İstanbul, 2009.
6. Erdoğan M. Medyada Cinsiyete Dayalı Ayrımcılıkla Mücadelede Medya İzleme Grupları. Yayınlanmış Uzmanlık Tezi, Başbakanlık Kadının Statüsü Genel Müdürlüğü, Ankara, 2011.
7. Ük Z.Ç. Toplumsal Cinsiyet Stereotiplerinin Kadınlar Günü Reklamları Üzerinden Değerlendirilmesi // Uluslararası İktisadi ve İdari İncelemeler Dergisi, 2019, (24), 1-16.
8. Aksoy H. ve Selami F. Türk Destanlarındaki Kadın Tiplerin Tespiti ve Tahlili: Kırgız Destanları Örneği // Milli Folklor, 2019, 16(124):105-120.
9. Sarıkoyuncu Ali. Cumhuriyetin 75. Yılında Tarihsel Süreç İçinde Türk Kadınının Dünü Ve Bugünü // Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi, 1999, Cilt-15:43-19.

Рецензент: филол.и.к., доцент Максүтова Б.Б.